GEZOND OUD WORDEN IN EEN ANDERSTALIGE OMGEVING

HOE TAAL EEN GENERATIEKLOOF VEROORZAAKT

– Anna Pot –

Een generatiekloof kan niet alleen in organisaties optreden, zoals we in de vorige bijdrage van Aart Bontekoning lazen, maar in tal van hoeken van de samenleving. In deze tweede bijdrage rondom het thema 'generatiekloof', lezen we welke rol taal speelt bij een generatiekloof. Anna Pot laat zien dat de 65-plus Turkse Nederlanders, die niet of nauwelijks Nederlands spreken, een kloof kunnen ervaren met hen die het Nederlands wel beheersen, zowel hun eigen kinderen als hun leeftijdgenoten. Zij geeft inzicht in de vragen die deze talige generatiekloof voor de politiek oplevert.

In de recente geschiedenis van Nederland werden er nog nooit zoveel mensen ouder in een omgeving waar hun moedertaal niet of nauwelijks wordt gesproken als tegenwoordig. Hoewel het bekend is dat Nederland in rap tempo vergrijst, vindt dit ook op een steeds meer cultureel diverse schaal plaats. De huidige generatie senioren in Nederland kent een grote verscheidenheid aan culturen, tradities, gewoonten en talen. Dit blijkt uit cijfers van het Nationaal Kompas Volksgezondheid en het Centraal Bureau voor de Statistiek over de toename van het aantal 65-plussers in de komende decennia en de toenemende cultureel differentiële vergrijzing.

Op het hoogtepunt van de vergrijzing, rond omstreeks 2040, telt Nederland waarschijnlijk 4,7 miljoen 65-plussers. Dat is 26 procent van de totale bevolking. De zogenaamde 'grijze druk', het percentage 65-plussers ten opzichte van de 'productieve leeftijdsgroep' (tussen de (nu nog) 24-64 jaar) neemt sterk toe, van 28 procent in 2013 tot 51 procent in 2050.[1] Dit betekent dat over 35 jaar de helft van de Nederlandse populatie uit 65-plussers zal bestaan; een gegeven waar men al druk op aan het anticiperen is (nieuw zorgstelsel, gewijzigde pensioenregelingen, enzovoort), om te voorkomen dat er een scheve verdeling van lasten ontstaat tussen de productieve leeftijdsgroep en de seniore leeftijdsgroep.

Natuurlijk is het ouder worden niet slechts een aflopende zaak. Lees bijvoorbeeld het recente boek *The upside of aging* door Paul Irving, dat een, vaak ondergesneeuwde, positieve insteek presenteert op het ouderdomsproces.[2] Men is bijvoorbeeld emotioneel stabieler, heeft meer kennis, en is beter in staat te besluiten welke zaken er wel en niet toe doen. Ouderen blijven dus een belangrijk onderdeel vormen van de maatschappij, wanneer ze hier de kans toe krijgen.

Waar maatschappelijk echter op minder grote schaal op geanticipeerd wordt, is de toenemende culturele diversiteit binnen de nu in Nederland groeiende groep ouderen. In 2012 had vier procent van de 65-plussers in Nederland een niet-westerse achtergrond. Dit aantal is naar schatting in 2020 verdubbeld en piekt rond 2060, wanneer 21 procent van de ouderen een niet-westerse achtergrond heeft.[3] Op dit moment, in 2015, heeft een van de eerste en grootste groepen (niet-westerse) migranten de pensioengerechtigde leeftijd (ruimschoots) bereikt. Dit zijn de eerste generatie Turkse gastarbeiders, welke groep de focus zal zijn van dit artikel.

Turkse migranten en hun kinderen: een talige generatiekloof

Een groot aantal Turkse ouderen (dan hebben we het over Turkse mensen in de leeftijdscategorie 50-plus) in Nederland is analfabeet en kan zich niet zelfstandig redden in het Nederlands. Hierdoor ontbreekt het hen onder andere aan belangrijke informatie over hun gezondheid, zijn ze niet op de hoogte van bepaalde voorzieningen voor senioren, en gaat hun (sociale) mobiliteit achteruit. Ze zijn sterk afhankelijk van iemand die de Nederlandse taal beheerst; vaak hun kinderen. Deze zijn namelijk over het algemeen beter geïntegreerd in de Nederlandse samenleving en spreken de taal. Samen met talige ondersteuning van de kinderen kunnen deze ouderen zonder hulp van buiten functioneren in de maatschappij.

Deze positie van afhankelijkheid is geen houdbare situatie. De emancipatie die de kinderen door-

gaans door hebben gemaakt in de Nederlandse samenleving strookt niet meer met de traditionele opvattingen van hun ouders. In haar (ietwat verouderde, maar nog steeds actuele) onderzoek naar Antilliaanse en Turkse ouderen in Nederland geeft Mies van Niekerk aan dat het traditionele gezag van de ouders, en met name dat van de vader, door de grotere Nederlands maatschappelijke kennis van de kinderen onder druk komt te staan.[4] Ook Ibrahim Yerden concludeert in zijn onderzoek naar de zorg voor Turkse ouderen in Nederland dat de vrouwelijke emancipatie op de arbeidsmarkt en de meer geëgaliseerde huwelijksrelaties van de kinderen niet altijd even goed samengaan met de traditionele zorgverwachtingen van de ouders.[5]

Binnen dit thema ligt een interessante uitdaging voor de politieke beleidsvorming in Nederland. Hoe kunnen wij ervoor zorgen dat deze groep ouderen (talig) deel kunnen (blijven) nemen aan de maatschappij en daarbij de ondersteuning krijgen die ze nodig hebben, juist nu het zorgbeleid het initiatief tot het organiseren van zorg terug legt bij de burger en veel speciale voorzieningen voor bepaalde doelgroepen verdwijnen? Functioneren daarnaast de tweede-generatie migranten als een soort talige brug over de kloof tussen de Turkse ouderen en de Nederlandse maatschappelijke regelgeving? En hoe wordt dan de kloof tussen de traditionele wensen van de ouderen en moderne opvattingen van de kinderen gedicht? Dit artikel schetst een talige context rondom deze vragen, en nodigt daarna uit om vanuit verschillende (politieke) perspectieven naar oplossingen te zoeken.

Een onderzoek naar tweede taalvaardigheid

Om een beter beeld te krijgen van de positie van oudere Turken in Nederland en met name de rol van (het gebrek aan) Nederlandse talige kennis, is in september van verleden jaar een vierjarig promotieonderzoek gestart aan de Rijksuniversiteit Groningen (uitgevoerd door ondergetekende en begeleid door Merel Keijzer en Kees de Bot, allen verbonden aan de opleiding Toegepaste Taalwetenschap). Als eerste stap in dit onderzoek zijn interviews afgenomen met zogenaamde 'ouderenadviseurs', een wijkgerichte service waar ouderen terecht kunnen met al hun vragen op het gebied van financiën, wonen en zorg. Deze adviseurs vormen het primaire aanspreekpunt voor ouderen.

In gebieden met een hoge concentratie Turkse inwoners (o.a. in Twente, rond Nijmegen, en in de Randstad) zijn er soms speciale 'allochtone ouderenadviseurs'. De behoefte hieraan heeft ook een talige oorzaak: de allochtone ouderen kunnen met hun vragen en problemen niet terecht bij de reguliere ouderenadviseur (vanwege een taalbarrière of culturele barrière). Daarnaast is er ook – in Twente – gesproken met een aantal Turkse ouderen over hun verwachtingen en behoeften ten aanzien van gezond oud worden, en de rol die taal hierin speelt. Deze interviews zijn tot nu toe enkel afgenomen onder oudere Turkse vrouwen, voor wie de problematiek het grootst is vanwege hun – veelal – isolement.

De reacties van deze twee groepen, samen met de vele gesprekken die als onderdeel van dit onderzoek plaats hebben gevonden met mensen werkzaam in de (allochtone) ouderenzorg brachten een groot onderliggend probleem naar voren: de taal of het gebrek aan kennis van het Nederlands. Een verdieping van kennis op het gebied van (tweede) taalvaardigheid binnen deze groep kan een verhelderend licht werpen op mogelijke oplossingen die het welzijn en het gezond ouder worden van deze groep bevorderen. In wat volgt wordt eerst de situatie van de oudere (vrouwelijke) Turkse migranten uiteengezet, alvorens nader in te gaan op de rol die taal speelt in het (gezond) ouder worden van deze groep. Veel van het onderstaande komt voort uit de reacties van de allochtone ouderenconsulten, de Turkse ouderen vrouwen zelf en de zorgmedewerkers.

Een anderstalig verouderingsproces

Ouder worden is een combinatie van biologische, psychologische en sociale factoren, die allemaal invloed hebben op elkaar. Een kleine biologische verandering kan zo grote sociale en psychologische gevolgen hebben. Een voorbeeld is gehoorverlies dat kan leiden tot het minder goed deel kunnen nemen aan en volgen van een gesprek, wat een verminderde interactie tot gevolg kan hebben. Minder contact en communicatiemogelijkheden kunnen leiden tot cognitieve achteruitgang en sociale isolatie. Nu is dit wel vrij extreem gesteld, maar onderzoekers geven aan dat hoewel de sociale interactie van ouderen minder wordt, kwaliteit van leven wordt bevorderd door het hebben van sociaal contact.[6] Wanneer dit wordt miskend, kunnen eenzaamheid en sociale isolatie het gevolg zijn.[7]

De cultureel antropoloog Ibrahim Yerden verwoordt oud worden als een geleidelijke verandering van 'een autonome situatie naar een afhankelijke situatie'. Nu de vergrijzing optreedt bij de eerste generatie Turkse migranten versnelt de minimale beheersing van het Nederlands de mate van afhankelijkheid aanzienlijk. Dit is met name het geval bij de oudere Turkse vrouwen, die veelal werk binnenshuis

doen en zeer weinig tot geen contact hebben met Nederlandssprekende leeftijdgenoten.[8]

Het contact met de familie en kinderen is voor de meeste ouderen de voornaamste bron van sociale interactie. Er wordt veel getelefoneerd met familie die verder weg woont of in Turkije verblijft. De intensiteit van het, vaak hulp-gerichte, contact kan echter, zoals eerder al werd geschetst, bepaalde spanningen in de hand werken. Hulp kan niet altijd op verzoek direct geboden worden, mede vanwege de ontstane kloof in levenswijzen van de eerste- en tweede generatie. Hierdoor zijn de zorgverwachtingen binnen de familie soms niet meer met elkaar verenigbaar, wat aan beide kanten spanningen, stress, of zelfs een breuk oplevert. Als gevolg kan dit in sommige gevallen leiden tot terugtrekking of vereenzaming van de ouderen.

Yerden geeft aan dat veel gezondheidsklachten van migranten van lichamelijke en psychosomatische aard zijn, wat mogelijk verband houdt met het leven als arbeidsmigrant: migratiespanningen en zware arbeidsomstandigheden.[9] Uit de interviews afgenomen binnen het Groningen-onderzoek bleek bovendien dat voor migranten het verouderingsproces eerder inzet en gepaard gaat met meer klachten (die vaak al beginnen bij 50-plus, vergelijkbaar met 65-plus voor autochtonen). Voor vrouwen, die vaak alle huishoudelijke taken op zich nemen en minder buitenshuis verkeren dan hun man, kan daarnaast het gebrek aan sociale interactie met de omgeving een grote impact hebben op hun mentale gezondheid.

Tevens spelen psychosociale problemen een rol. Er is veel onwetendheid over bepaalde ziektebeelden, zoals depressie, wat juist veel voorkomt bij ouderen. Men weet niet wat depressiviteit is, en ook klachten als vergeetachtigheid worden weinig gerapporteerd als gevolg van onbekendheid met dementie en het taboe dat daar nog op rust. Een mening die veelal gedeeld wordt door consulenten en ouderen zelf is dat hoewel dergelijke klachten niet (gauw) worden uitgesproken, symptomen van depressie en dementie relatief veel voorkomen binnen deze groep.[10]

Regelmatig wordt gerapporteerd dat ouderen teruggrijpen op het verleden en dat plaatsen, gebeurtenissen en mensen uit hun jeugd weer belangrijker worden. Ook op het gebied van taal wordt anekdotisch gemeld dat migranten weer terugvallen op het spreken van hun moedertaal. Onderzoek naar tweede taal regressie laat echter zien dat dit niet structureel kan worden aangetoond.[11]

Van tweede taalverlies (dus het verlies van het Nederlands) is bij deze groep nauwelijks sprake, omdat het taalniveau vanaf het begin al laag was. Tegelijkertijd neemt de tweede taal wel steeds een belangrijkere plaats in het leven van de oudere migrant in, op een moment dat de tweede taal sprekers (de kinderen) veelal geen intensieve hulp meer kunnen bieden. Samen met de laaggeletterdheid verandert als gevolg de positie van de migrant als autonoom individu binnen de Turkse gemeenschap, snel in een kwetsbaar mens dat afhankelijk is van mensen die de Nederlandse taal beheersen.

De taalgeschiedenis van Turkse migranten

Toen de eerste Turkse seizoenarbeiders in Nederland arriveerden, was het spreken van de Nederlandse taal niet een prioriteit. Omdat de arbeidskrachten die Nederland wierf hier aanvankelijk tijdelijk zouden verblijven vonden beide partijen, de Nederlandse overheid en de seizoenwerkers zelf, het niet nodig tijd en aandacht te investeren in de Nederlandse taal (hoewel de liberalen deze noodzaak al wel zagen!). Daarnaast werd de officieel gerekruteerde migranten veelal huisvesting aangeboden in pensions vlakbij de fabrieken waar ze werkten. Een alternatief was om via het eigen netwerk huisvesting te zoeken, waardoor individuen en mensen die niet in een pension wilden verblijven naar gebieden trokken waar al Turkse familieleden of kennissen woonden. Hierdoor ontstonden hechte Turkse gemeenschappen waarin men hulp en steun zocht bij elkaar, en waarin de Turkse cultuur en tradities gemakkelijk konden worden voortgezet.

Zeker voor de vrouwen, die op latere leeftijd dan hun man naar Nederland emigreerden en hier terecht kwamen in een hechte Turkse gemeenschap, was de behoefte Nederlands te spreken in eerste instantie niet erg groot. Het gastarbeider netwerk en later het Turks-etnische netwerk vormde de spil van het dagelijks leven van de Turkse migranten in Nederland. In de inleiding van zijn boek over mantelzorg binnen de Turkse gemeenschap geeft Ibrahim Yerden aan dat het traditionele gemeenschapsleven dat de Turkse migranten gewend waren van het Turkse platteland, gereproduceerd werd in de sterk geïnstitutionaliseerde Nederlandse samenleving. Door de vorming van hechte Turkse gemeenschappen en het geïnstitutionaliseerde karakter van de Nederlandse samenleving konden de Turkse migranten zich goed redden in Nederland zonder het beheersen van de Nederlandse taal.

De huidige (taal)positie van oudere migranten in Nederland

De grote culturele en geografische afstand tussen het leven van de oudere migranten nu en het leven

uit hun jeugd, benadrukt een gevoel 'anders' te zijn. Warnes e.a. beargumenteren dat oudere migranten, ongeacht de context waarin zij zich bevinden, altijd een aparte groep vormen die speciale aandacht verdient: 'Onder hen bevinden zich een aantal van de meest achtergestelde en sociaal buitengesloten, en een aantal van de meest welvarende en wel onderlegde individuen, maar ze zijn allemaal in meer of mindere mate benadeeld door een interactie tussen sociaal beleid en een "anders zijn" doordat ze leven in een buitenland'.[12]

Deze interactie die Warnes e.a. beschrijven tussen sociaal beleid en een gevoel anders te zijn is ook terug te vinden in de gesprekken met de vrouwelijke Turkse informaten die deelnemen aan het Groningen-onderzoek. Zij geven aan dat ze van veel voorzieningen geen gebruik maken omdat ze er ten eerste niet van op de hoogte zijn (doordat ze bijvoorbeeld aankondigingen van informatiebijeenkomsten niet kunnen lezen), en ten tweede omdat ze het gevoel hebben 'er niet tussen' te passen.

Deze redenen hebben onder andere een talige grondslag. Veel informatiebijeenkomsten voor senioren worden bijvoorbeeld kenbaar gemaakt via kranten, huis-aan-huis folder verspreiding en posters. Door de grote mate van laaggeletterdheid worden deze bijeenkomsten vaak gemist. Ook stapt een Turkse oudere nu eenmaal niet makkelijk een dagopvang voor senioren binnen waar iedereen Nederlands praat. De culturele en talige verschillen tussen de autochtone ouderen en sommige migrant-ouderen zijn dermate groot dat bepaalde groepen zich ongemakkelijk voelen bij de weinig hiërarchische, op de Nederlandse cultuur gestoelde benadering van zorg en sociale ondersteuning. Zelfs hier zou men dus kunnen spreken van een (intra) generatiekloof.

Interculturele gelijkheid

Op dit punt is het interessant de vragen die aan het begin van dit artikel zijn gesteld weer aan te halen. Inderdaad lijkt het erop dat de tweede generatie migranten een wankele brug vormt tussen de Turkse oudere en de zorgmaatschappij. De hiërarchische structuur van het Turkse (mantel)zorgsysteem botst echter met onze egale, gelijkwaardige benadering van sociaal georganiseerde zorg, en daarnaast met de verschoven familieverhoudingen (en gepaarde spanningen) als gevolg van de grote talige afhankelijkheid. Het heersende idee dat Nederland, met het nieuwe zorgstelsel, een voorbeeld zou kunnen nemen aan de Turkse mantelzorg, berust daarom slechts op een illusie. Het teruggeven van het zorginitiatief aan de burger en de verdwijning van speciale voorzieningen voor bepaalde groepen is een liberaal wenselijk idee, maar het is ook van belang daarbij te beseffen dat dit nu alleen gelijkheid bevordert vanuit een Nederlands cultureel oogpunt.

Om gelijkheid te stimuleren kan het, paradoxaal genoeg, soms wenselijk zijn om bepaalde groepen juist verschillend te benaderen. De politiek (liberale) filosoof Brian Barry omschreef het als volgt: 'Een speciale behandeling voor leden van achtergestelde groepen kan alleen worden verantwoord zo lang ongelijkheid voortduurt. We kunnen daarom stellen dat het doel van een speciale behandeling voor leden van deze groepen is om de noodzaak voor deze speciale behandeling zo snel mogelijk te laten verdwijnen'.[13]

Zoals Warnes e.a. hierboven beargumenteren dat oudere migranten altijd een gevoel van 'anders zijn' hebben als gevolg van hun minderheidspositie en het sociale beleid, zegt Barry dat wanneer een culturele groep zich in een positie bevindt waarin het niet kan profiteren van de middelen en kansen die er standaard zijn voor anderen, zij een andere benadering verdienen om deze ongelijkheid weg te nemen.

Het afschaffen van speciale voorzieningen voor allochtone ouderen, zoals de tolkentelefoon, bevordert de zelfstandigheid voor deze groep op dit moment niet en is daarom nu (nog) niet wenselijk. Wil de liberale politiek zelfstandigheid in de zorg bevorderen, dan moet zij daarbij oog houden voor de interculturele verschillen tussen groepen. Er moet gekeken worden naar oplossingen om, op den duur, speciale voorzieningen overbodig te maken of te integreren in een standaard zorgbeleid, en dit zou kunnen met kleine aanpassingen aan de benadering van verschillende groepen ouderen.

Wat is het vervolg?

Het huidige onderzoek is gericht op het bevorderen van de zelfstandigheid van deze groep ouderen door middel van taal. Hoewel het leren van een nieuwe taal wat stroever kan gaan met het ouder worden, is het taalvermogen niet slechts een aflopende zaak. Het vergt alleen een andere kijk op het 'leren' van een taal. Met een aantal kleine aanpassingen zou het leven van deze ouderen al een stuk zelfstandiger kunnen zijn: goed voor hun eigen welbevinden en dit past in het plaatje van het huidige zorgbeleid: zo lang mogelijk op eigen benen kunnen staan, met behulp van het eigen netwerk en nabije voorzieningen.

Concluderend stelt dit artikel dat succesvol (on-afhankelijk) anderstalig oud worden gepaard moet gaan met het creëren van mogelijkheden om deze zelfstandigheid te behouden en te bevorderen. Het

opzetten van speciale (talige) voorzieningen kan, zoals beargumenteerd, dit proces hierbij ondersteunen. Wellicht dicht dit niet direct de talige kloof tussen allochtone en autochtone ouderen. Wel kunnen deze voorzieningen helpen de inter-generationele spanningen binnen de Turkse groep te verlichten.

Mevr. A. Pot, MA is promovenda aan de Rijksuniversiteit Groningen binnen de afdeling Toegepaste Taalwetenschap. Hier verdiept zij zich in de (tweede-) taalsituatie van oudere Turkse migranten in Nederland.

Noten:

1) H. Giesbers, A. Verweij en J. De Beer, 'Vergrijzing: wat zijn de belangrijkste verwachtingen voor de toekomst?' *Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid*, Bilthoven, RIVM, 2013.
2) P.H. Irving, (red.) *The upside of aging: How long life is changing the world of health, work, innovation, policy, and purpose*, Hoboken, 2014.
3) C. van Duin en L. Stoeldraijer, *Bevolkingsprognose 2014–2060: groei door migratie*, Centraal Bureau voor de Statistiek, 2014.
4) M. van Niekerk, *De tijd zal spreken: Antilliaanse en Turkse ouderen in Nederland*, Amsterdam, 1991.
5) I. Yerden, *Zorgen over zorg: traditie, verwantschapsrelaties, migratie en verzorging van Turkse ouderen in Nederland*. Amsterdam, 2000.
6) A. Walker, *Understanding quality of life in old age*. Maidenhead, 2005.
7) G. Christopher, *The psychology of ageing: From mind to society*. Basingstroke, 2014, p. 152.
8) Bijvoorbeeld de casus in Mies van Niekerks studie, M. van Niekerk, *De tijd zal spreken.*
9) I. Yerden, *Zorgen over zorg.*
10) R. Schellingerhout, *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen,* Sociaal en Cultureel Planbureau, 2004.
11) M. Keijzer, *Last in first out? An investigation of the regression hypothesis in Dutch emigrants in Anglophone Canada*, Amsterdam, 2007.
12) Vrij vertaald naar A.M. Warnes, e.a., 'The diversity and welfare of older migrants in Europe', *Ageing and Society,* 2004, jrg. 24, nr. 3, pp. 307-326, daarin p. 307.
13) Vrij vertaald naar B. Barry, *Culture and equality: An egalitarian critique of multiculturalism*. Cambridge, 2001, p. 13.